

CZETZ ANTAL

EMLÉKEZETE. *)

IRTA

és a muzeumi tudományos ülésben sept. 16. 1871. felolvasta
HERMAN OTTÓ.

Jelszó:

Szeresd a virágot
És ne féltsd szivedet,
Mert ki ezt szereti:
Rosz ember nem lehet.

Petőfi.

(Czetz Antalnak Haynald érsekhez írt leveléből.)

Hat év mult, hogy éppen virágébredéskor örök nyugalomra hajtá le fejét az, a ki leghivebb, legjobb barátja volt a virágok világának.

Hatszor ütötte fel azóta fejét terebélyes levelei közzül az Ünök Senecillise, hatszor tekintett szél-jel a sziklák repedéseiből a Saxifragák szerény serege — alább az erdők árnyában hatszor tette fel arany koronáját a terebélyes Telekia, terjesztette ki ernyőjét a Heracleum, pompázott a sugárlevelű Saus-surea; — virágoztak, gyümölcsöztek, magzottak ők háborítatlanul . . . meghaltak a hideg, őszi szél leheletétől, bölcsőjük sirrá változott, mert nem jött az, ki évek hosszú során oly hiven megjelent, hogy öszvegyűjtse őket a tudomány szolgálatára, küldözze szél-jel a szélrózsa minden irányában, mindenüvé hol a scientia amabilis bajnokai szükségét érezték Erdély Flórája megismerésének!

Czetz Antal, Erdély füvészeinek e legszerényebbje legszorgalmasabbja, a keleti Kárpátok Flórájának e készséges bő forrása örökre lenyugodott s ott fekszik a gántsi kertben, árnyékában nem egy oly

növénynek, a melyet az eget ostromló Ünök, a vad Korongyís magányából gondosan lehozott, melyet szeretettel ápolt s kicsalta virágát ott Gántson, oly helyen, a mely a növény eredeti termőhelyéhez ugy viszonylott mint Nápoly ege Anglia ködéhez.

Virágoknak élt, virágok között halt meg és virágok közzé temetkezett.

Ez legszebb életrajza Czetz Antalnak, mely magában foglalja a törekvést, az örömet, a hasznot és az eredményt — a véget és az örök nyugalmat.

Jó oldala volt e tevékeny életének, az a magaslat, melyre göröngyös utakon kellett felvergődnie, melyre csak küzdés árán juthatott.

De utain mindvégig ott világított az ügyszere-tet. Küzdelmeiben a buzgalmat és kitartást nyerte bajtársul és feljutott oda, a hova törekedett, a med-dig az ügyszere-tet szövétneke kisugárzott, a mig e szövétnek tápot nyert az elég keservesen, tisztán ön-erején és vas szorgalom árán gyűjtött ismeretből.

A küzdelem történelme nem oly rövid mint az imént adott végső összefoglalása Czetz Antal élet-délének és végszakának: végig kell hogy járjuk küz-dése göröngyös utait, hogy megérthessük törekvését, megbecsülhessük kivivott eredményeit.

Bocsánat e meglehet költöies hangzású béveze-

*) Hátrahagyott kézírataiból, kül és belföldi füvészek leveleiből, Herbariumából és több barátja közléseiből meritve.
Muz. Évk. VI. köt.

tésért, mely talán nem is illeti meg az életrajz íróit, de ott a hol úgy mint Czetz Antalnál, az eredmény sem a kenyérkereset, sem a hivatalos kötelesség, hanem egyedül a nemes ösztön, az ügyszeretet kifolyása, — ott a hol a természeti tudományoknak — ha szabad magamat úgy fejezni ki — legköltőisebb szaka forog szóban, ott az életrajzíró tolla önkénytelenül el el hagyja az úgy is inkább szokás mint szükség parancsolta száraz medrét a formának.

Czetz Antal, a jeles fűvész, kinek élete rajzolását mindig kedves feladataim közé soroltam, született Deésen 1801-dik év october 21-kén; fia volt Czetz Bogdának, szamosújvári kereskedőnek és Bocsanézi Veronicának, származása szerint tehát szamosújvári és fia az örmény nemzetnek, mely oly hű testvére lett a magyarnak, mely élénk vállalkozó szellemmel párosítja a szívós kitartást; szorgalmat, mely majdnem kivétel nélkül tele van nemes becsvágygyal és a haladás ösztönével.

Tíz testvér között Czetz Antal volt a legifjabb s alig négy éves korában már reá nehezedett a sors keze, mert mind két szülőjét elvesztve árván maradt. A szülői gondozást és szeretetet két testvér bátyja: Czetz Kristóf és Antal pótolta. A család igen szerény anyagi viszonyai azonban nem engedték meg a szellem gondos kimiveltetését s Antalunk alig egy két latin osztályt végezhetett el Deésen s már is keresetről kellett gondoskodnia. Az örménységnél még ma is fennálló patriarchalis családi szokás szerint, gondozói kereskedésre „adták”; inaskodási idejét Huszton Máramaros megyében, segédi éveit pedig Kolozs-várt Szábel és Vertán kereskedésében töltötte el.

Tanulói és kereskedői korából csak igen keves s későbbi életére vonatkozó alig egy jellemző adat maradt fenn, az az egy pedig a tudvágy, mely az ifju kereskedő segédet lelkesítette és arra ösztönözte, hogy csekély fizetésének legtetemesebb részét könyvekre, akkoriban leginkább szépirodalmiakra, költse.

A segédi minőségről csakhamar lemondván önállóvá tette magát azáltal, hogy előbb Mundruj Antallal, később unokaöccse Czetz Bogdánal társaságba lépve, Deésen kereskedést nyitott.

A könyvolvasás iránt táplált erős szenvedélyénél fogva, keveset törődött az üzlet vitelével, rábízta ezt társára, ön maga leginkább s tetemes áldozattal könyvtárának élt.

Önállósága első éveiben még nem foglalkozott a fűvészettel, s hogy e későbbben oly hőn felkarolt szak miveltetésére reákerült, ezt egy szerencsés véletlen mellett leginkább élénk szellemének köszönhette.

Megegyező adatok alapján, most is élő rokona Czetz Adeodat akkoriban ifju gyógyszerész-segéd

jelenleg Belső-Szolnokmegye érdekes levéltárnoka egy, a szabadba tett séta alkalmával költé fel Czetz Antal figyelmét arra a szabályosságra, mely a növényvilágban nyilatkozik, kiemelve egyszersmind azokat a különbségeket is, melyek az egyes fajok között fennállanak s lehetőségessé teszik a megkülönböztetést s az elnevezést. Czetz Antal egész mohósággal s egész szenvedélyvel ragadta meg az útmutatást s mondhatni, hogy az első magyarázat utolsó szava fűvészeti pályájának megnyitója lön.

Útmutatóul, már a nyelvismeret hiányánál fogva is egyedül csak Diószegi és Fazekas ismeretes debreczeni flórája szolgálhatott. Czetz Adeodat mint gyógyszerész jártas lévén az officinalis plánták ismeretében, megkülönböztetésében, helyes útmutatásaival megalapítá Czetz Antal értelmében a faj fogalmát. a mennyiben az akkor, a mesterséges rendszer korában, élesen megkülönböztetett válogatott példányoknál, csak a legszembeesőbb eltérésekre alapított fajok segítségével nem járt nagy nehézségekkel, s könnyű volt oly emberre nézve, a kiből élénk szellem, tudvágy, buzgóság, könnyen felköltethető észlelési hajlammal, különösen pedig éles és hű emlékező tehetséggel párosultak.

Fennmaradt sajátkezű jegyzetei szerint a fűvészetet 1840 ik év júliusa 16-kán közel negyven éves korában kezdte meg s az első növény, a mellyel később oly kitünővé fejlődött Herbariuma alapját vetette meg, a Veronica officinalis (Szigoráll) volt, melyre nyomban ugyanazon nemnek több faja, mint V. spicata, longifolia, filiformis, arvensis stb. következett, a melyekhez ismét új nemek és fajok, mint: Echium, Teucrium, Potentilla stb. stb. gyors menetben csatlakoztak, úgy, hogy első jegyzéke háromszáz tizennégy oly fajt mutat, mely a Diószegi és Fazekas flórájával meghatározható volt s a latin nevek mellett a nevezett flórában előforduló magyar nevekkal is el volt látva.

Czetz Adeodat gyógyszerészi pályáját követve csakhamar elhagyá Deéssel együtt barátját és társát is, de gondoskodott róla, hogy Czetz Antal ne maradjon társ és útmutató nélkül, békánlván őt mérnök Ungvári Györgynek, ki akkoriban fűvészettel is foglalkozott.

Első jegyzetei Czetz Antalnak már fényes bizonyítékát adják rendszeretetének, lelkiismeretes pontosságának. Jegyzékét az első növénynyel kezdé meg (vajmi ritka jelenség kezdőknél) sőt indexet is készíte hozzá, a tudományos latin neveket pedig, a melyeknek etymológiáját akkor még nem is ismerhette, pontos helyesírással jegyzé le.

Ez volt kezdete fűvészi pályájának s. ez lett forduló pontja későbbi életének is.

Fűvészeti szenvedélye mind inkább elvonta az üzlettől, melyet hova tovább, mind inkább üzlettársára Czetz Bogdánra bízott; annyival is inkább, miután szenvedélyével csakhamar saját erejére, ösztönére és belátására szorult, a fűvészeti könyv pedig, a melyhez folyamodhatott, más vidék flórájából lévén meritve, minden lépten nyomon cserbe hagyta. E nehézségekkel s a nem igen kedvező anyagi viszonyokkal küzdve elérte az 1848/9 ki szabadságharcz oly dicső, de kimenetelében oly szomorú korszaka.

Nem csak a későbbi időben Erdély szeretett püspökével, most kalocsai érsek Dr. Haynald Lajos sal folytatott levelezéséből, hanem még idegen tudósokhoz intézett leveleiből, is kisugárzik Czetz Antalnak hazaszeretete, büszkesége hogy magyarnak született; megfogható tehát fájdalma is a szabadságharcz szomorú kimenetelére felett, megérthető elhatározása, mely félrevonulását eszközlé.

A szabadságharcz béfejez tével ugyanis felhagyott a kereskedéssel, kis vagyonát összevgyűjté s a Belső-Szolnok megyében levő Gántsi helységbe, unoka öcsese Czetz Károly mellé saját kis birtokára telepedett, hogy azontúl élete minden percét a fűvészetnek szentelje.

Itt csakhamar a deési határ flórája mellé csatolta a gántsi határát s egyszersmind a havasokra fordítá figyelmét. A vadregényes Radnának jutott az a szerencse, hogy Czetz Antal személyében, virányának leghivebb, legalaposabb és legkitartóbb ismertetőjét meghódítsa.

Arra nézve, hogy mikor kezdé Radna fürdőt s környékét látogatni, nincsen biztos adat, de Dr. Schur Ferdinánddal folytatott levelezéséből következtetve az első látogatást 1850-re tehetni. E fürdő régi kedvencz gyűlhelye lévén az előkelő örménységnek, úgy látszik, hogy Czetz Antalt eleintén tudvágya mellett a társaság is vonzotta oda, az új világ pedig, mely a havasok és szűzies vadonok flórájában vizsgálódó szeme előtt kitárult, úgy annyira elbűvölé és leköté, hogy azontúl haláláig, minden évben visszatért „földi paradicsomába” a mint ő Radnát nevezni szokta. Zarándok útja mindig kikeletkor az „Ünőkö” oltárához vezérlé s csak az őszi szél üzé vissza gántsi tűz helyéhez.

Czetz Antal, az autodidactus, szeme mindjárt sokat látott az új világban, melynek jelenségei hatalmas ösztönzést gyakoroltak rája. Az a küzdelem, mely a formák sokaságából és vezérkönyve, Diósze-gi és Fazékas flórája elégtelenségéből tudvágyánál

fogva benne kifejlődött, élesíté szemét és a meghatározásoknál óvatossá tette.

E vezérkönyv elégtelensége ébreszté fel ösztönét más irodalmi források felkeresésére, s az ismereteiben létező nagy hézagok korától lehető kipótlására is.

Mint autodidactusnak feltűntek előtte azok a növény részek is, a melyek a növények rendszeres leírásából, mint nem — vagy kevésbé jellemzők, kimaradtak, kitűnő emlékező tehetsége a későbbi időben mindég vissza kalauzolta az e küzdelemből meritett eredményhez s alkalmassá tette arra, hogy külön utasítás nélkül is, egyszerű kérdés folytán leg-többször saját ösztönéből új leleteket tehetett, hibás állításokat helyre igazithatott, mit egy másik ösztöne még tetemesebben elésegített.

E másik ösztöne abban állott, hogy minden hozzá férhető helyet, olykor egészsége sőt élete kockáztatásával is felkeresett s nem kötötte magát — mint sok más — a megszokott, rendesen legkényelmes ebb de legtöbb esetben oly utakhoz, a melyeknek környezetét a gyakori látogatás rég megismertette és ki-merítette.

Igy jött az, hogy 1850-től 1854-ig Radna Gántsi és Deés környékéről nem kevesebbre mint 939 jól meghatározott fajra 4641 példányban szaporitá herbáriumát, melyben azok a nemek és fajok, melyekkel később nagy cserét kezdett: mint a *Silene*, *Saxifraga*, *Senecillis*, *Polyschemone*, *Pedicularis*, *Carex*, *Centaurea*, *Sessleria* stb. feles példányokban voltak felmutatva.

Radnai, első kirándulási jegyzőkönyve megmaradt, melyből kitűnik, hogy 1851 junius 30-kától kezdve bégjárta a „Lá Bényes”-t, később a „Korongyist”, több ízben az „Ünőkövet”, továbbá a „Pajana Corni”-t, s ugyan ebben az évben radnai kirándulását megelőzőleg aprilis és májusban a deési határt is.

Reá következő évben julius 17-kén Sztojka környékén a hires „Sátor” hegyet járta meg, juliusban már ismét a Korongyison fűvészt: 1853-ban a „Csicsót” érinté, hogy ismét az Ünőkö és Korongyis virágparadicsomába visszatérjen.

E kis jegyzőkönyvben helyen-közön leírásait adja a növényeknek, a melyeket gyűjtött de nem ismert; egy tanuság a sok közzül, mely pontosan és és lelkiismeretesen járt el a tudomány ügyében.

Ebben az időszakban mind sűrűbb és nyomosabb jeleivel találkozunk ernyedetlen, komoly és helyes törekvésének.

Herbariumával párhuzamosan gyűjti egyszersmind azokat amunkákat is, a melyeket forrásokul használhat.

Megértésöket szorgalmasan előmozdítja azáltal, hogy korra daczára bátran hozzáfog a latin nyelv tanulásához, arra fektetvén a fősúlyt, hogy a műkifejezésekben oly gazdag, egészen sajátos diagnosticus latinitast megértse. E végre saját használatára egy kis botanica terminológiát szerkeszt, melyben műkifejezések a növényrészek szerint vannak csoportosítva s a latin terminust rendszeren, oly talpraesett magyar szó követi, a mely mintaszerűségével, példát adhat azoknak az újkori magyar tudósoknak, a kik a terminologia dolgában csak nyelvrontással szerepelnek.

Ebben az időben jegyzé ki a Mössler művében elősorolt plánták neveit, a Linné systemájába foglaltak közül az európaiakat, Baumgarten flórájából az erdélyi fajokat s az utóbbiakhoz hozzácsatolta egyszersmind a virágzás idejét is. E mellett szorgalmasan vezette lajstromait, külön külön: kimutatását rendes herbáriumának, melyben csak pontosan meghatározott hibátlan példányok foglaltak helyet; továbbá a csonka példányoknak, desideratumainak s azoknak a példányoknak, a melyeknek faját nem sülthető ki teljes biztossággal.

Evvel az eljárással nyerte meg azt a bámulatos áttekintést, példányainak s a gyűjtött fajoknak legrészletesebb ismerését, a mely későbbi időben gyakran megóvta attól a lefőzéstől, a mely ugynevezett „cserebere tudósoknál“ oly nagyon divatos. Károsodás nélkül, különösen csereviszonyának kezdetén természetesen nem maradt, de mindig megbizonyítható, hogy becsületességéből kifolyó bizalmának adta meg az árát.

Ez volt Czetz Antal fűvészeti tevékenységének második szaka, tanulási ideje, előkészülete arra a forduló pontra, a mely csakhamar békövetkezett, s mely nagy szorgalmát más téren is igénybe vette.

Csendes működésében megtalálták a fűvészeti összeköttetések, melyek hir mellett sok fáradságot, sok háladatlanságot, de sok örömet és élvezetet is hoztak gántsí lakába.

Első összeköttetése doctor Schur Ferdinánddal, az 1866-ban megjelent „Enumeratio plantarum Transsylvaniae“ szerzőjével keletkezett még 1852-ben.

Az összeköttetés, egy Ünökőre irányzott, a rosztó miatt csekély eredményű kirándulással kezdődött.

Dr. Schur a tudomány leple alá rejtett önzést, mely a „mihi“ szócskába van foglalva, sehol sem ütötte feltűnőbben mint a becsületességében oly bizodalmas Czetz irányában.

A fennmaradt levelezésből kitűnik, hogy dr. Schur Enumeratiojába foglalt, a radnai flórára vonatkozó őszves anyagát Czetz szorgalmának és bizodalmanak köszöni; háladatossága nemét legjobban jel-

lemzi az a körülmény, hogy az Enumeratio bevezetésében nem említi Czetz nevét, miáltal megnyeri a látszatot, mintha a nevezett flórából ismertetett fajok Schur kutatása eredményei lennének. Egy más jellemző momentuma dr. Schur eljárásának abban nyilatkozik, hogy a megtekintésre kért növényeket visszatartotta s minden kérés és sürgetés daczára soha sem juttatta vissza a küldő kezébe.

Dr. Schur levelei telvék a hízélgés, a tudomány érdekére való hivatkozás bizonyos nemével s minden képzelhető fogással, mely arra czélzott, hogy az utóvégre kétkedővé vált Czetz bizodalmit újból megnyerje és kizsákmányolhassa.

E fogások között — eltekintve az indoktól — tényleg legjobb az, hogy Czetz Antal neve a fűvészetben mégis megörökítettett.

A Sisymbrieák csoportjában az Erysimum nemben egy, többek között a Korongyíson termő faj:

Erysimum Czetzianum Schur

nevet nyert; a Junceák rendjében a Schur állította Juncus Czetzii Schur, nem bizonyult jónak s az Enumeratioiban régi elnevezésére: J. castaneus Smithre vezettetett vissza.

Ez volt Czetz táradozásának, elveszett gyűjteményének egyetlen dija.

Czetz Antal e károsodáson nagyot okult. Természetes esze csakhamar megtalálta az óvszert, mely helyes volt, becsületére vált, s mely abban állott, hogy a „lefőzést“ a csere-viszony megszakításával viszonzozva semmi szín alatt sem vette fel újból.

Fennmaradott leveleiben ilyenkor mindig viszsztatér kedvencz mondatára: „mert én a becsületet nem adom a világ minden plántájáért!“

És nem egy eset fordul elő sűrű levelezéseiben, mely szava megőrzéséről tanuskodik. Hiában könyörögnek azok, a kik bizalmával visszaéltek, hiában kötik le becsületszavukat, hiában esküsznek: Czetz Antal keményen állja szavát s nem tágít.

Ebben az időben vette híret a bécsi növénycsere intézetnek, melyet a tevékeny dr. Skofitz alapított meg és vezet ma is.

Az intézethez felküldött első növényei roppant feltűnést okoztak, mert olyan helyről jöttek, a mely a tudomány számára addig hozzáférhetetlennek tartott, oly fajokat tartalmaztak, a melyek a legnagyobb ritkaságok közzé tartoztak s pontos meghatározás mellett jó kezeléstről tanuskodtak.

1854-ben báró Leithner, szintén egy csereintézet tulajdonosa, keresi fel Czetzet csereajánlatával, a melyet Czetz elfogadott s az intézet feloszlásáig, 1856-ig folytatott. A viszony mindvégig szívélyes maradt s Czetznek sok, különösen külföldi fajt hozott.

Ekkor kezdte Czetz desideratumait a külföldre kiterjeszteni s ebben is helyes rendszert követett, a mennyiben igyekezete a hiányzó fajok megszerzése mellett oda is irányult, hogy azon egy fajt különböző lelhelyről szerezzen s az erdélyivel összehasonlitsa, azon kívül az egyes nemek fajsorait kiegészítse.

Báró Leithnerhez csakhamar s ugyan abban az esztendőben Janka Victor, akkor még bécsi tanuló, de már lelkes fűvész csatlakozik. Janka, kinekesaládja Erdélyben, Szt.-Gotthárdon lakott, báró Leithner által értesült Czetz létezéséről, német levélben kereste meg, de a levelezést csakhamar magyarra változtatta s így folytatta tíz éven át míg Czetz halála nem lépett közbe s nem szakította meg a tudomány kötötte jó viszonyt.

Janka Victor lázas tevékenységet fejtett ki kedvencz tudománya körül s Czetzben kiapadhatatlan, mindig biztos forrását találja leghőbb vágyai kielégítésének. Czetz levelezésének ez a része kéziratok között a legérdekesebb. A hevesvérű, a bécsi forrásokhoz hozzáférő Janka mindig új fajokat vél találni, a fontolgató, higgadt Czetz inti, figyelmezteti s legtöbbször igazavan. A csere, melyben Janka a közbejáró szerepet viseli, nagyszerű mérvvet öltött s a keresve keresett *Senecillis carpatica* Schott, *Polyschomone nivalis*, a *Sessleriak*, *Centaureák*, *Pedicularis*, *Saxifraga* és *Carex* fajok a híres *Saussurea serrata* és számos mások százával vándorolnak Gántsról Bécsbe s innen a Svájcba, Francia, Orosz, Olasz, Spanyol és Angolországba, a nevezett országok fajai viszont Gántstra. Itt ott összezőrrennek a jó barátok, leginkább azért, mert Janka több csereviszonyt köt mint a mennyinek physikai erejével eleget tehet, de hamar megbékülnek. A viszony még szorosabb lett azáltal, hogy Janka Victor a szünidőket Erdélyben töltve felkereste Czetz Antalt s közös kirándulásokat rendeztek hol Radnára, hol Gánts és Deés környékére.

Dr. Herbiech Ferentz műve: Bukovina flórája megjelenvén, Janka ajánlatára Czetz Antal ezt is áttanulta s ennek nyomán sok új leletet tett részint az Ünökövön, részint a Korongyison, sőt egy kirándulását Bukovináig terjesztette ki. A csere mellett ellátta Janka Victort öszvehasznító és leíró anyaggal, mely részint Janka irodalmi közléseiben részint Schott és Kotschy *Analectáiban* használtattak fel, és értékesítették a tudomány számára. A Jankától nyert újmutatások szerint Czetz sok új leletet tett kedvencz helyein, de szorosan utánna is járt a Janka eszközölte meghatározásoknak s érdekes olvasni, miként szedegette szét a két fűvész a leírásokat és diagnózisokat, mint törték fejüket egyes, homályosabb vagy kétértelmű kitételeken, melyeket néha vázlatos raj-

zokkal kísérték. A mint már elébb mondtam, Czetz mint autodidactus, eleintén az irodalmi segédeszközök szükségével küzdve, példányait a virágtól le az utolsó gyökérszálig szokta megvizsgálni; ezáltal ugyszen mint ítélete szerfelett élesedett. Janka szokszor megkísérté egyes, szerinte új fajokat Czetz nevére keresztelni, Czetz legtöbbször kimutatta a tévedést.

A *Carex Cetzii* Janka eléggé bizonyítja ezt az állítást.

Czetz e fűvet Gánts határán szedte s egy küldemény alkalmával *Carex montana* Poll. név alatt juttatá Janka kezéhez, ki új fajt vél látni benne s az „Östert. bot. Zeitschrift“ 1858-ki folyamában le is írta s Czetznek dedicalta, még pedig daczára Czetz tiltakozása és figyelmeztetésének. Czetz éles megkülönböztető tehetsége ellene mondott a faj jogosságának, mi legjobban kitűnik azokból a szavakból a melyeket Wolff Gáborhoz 1859-ben írt levelében olvashatni s így hangzanak:

„Megírtam neki, hogy e *Carex* semmi egyéb mint *C. montana*, a különbség csak az, hogy néhány példánynak valamivel szélesebb a levele s az egyiknél a barka alatt egy kis levél gallér volt; én mindjárt láttam az állítás hirtelenségét s mi több, nem is akadtam többé ily példányokra, pedig ugyan arról a lelhelyről még százakat szedtem s küldtem fel hozzá, a melyekre azt mondta, hogy egytől egyig montanák, s így *Carex Cetzii* Janka requiescat in pace!“

Hogy mennyire volt igaza Czetznek, onnan tűnik ki leginkább, hogy maga Janka ugyancsak az „Öst. bot. Zeitschrift“ 1863-iki folyamában közzétett *analytica* tabellájából, mely valamennyi európai *Carex* fajokra kiterjed, a *Carex Cetzii* kihagyta.

E faj még annyiban is nevezetes, hogy Schur *Enumeratiójában*, mely az imént említett tabella kiadása után három évvel később jelent meg, minden commentar nélkül, mint *Carex Cetzii* Janka szerepel s így jellemző világot vet dr. Schur kritikai eljárására.

Mind a mellett, hogy Czetz cseretársai mindenképpen titkon tartották a nevét, nehogy a forrásból mások is merítsenek, a növényekhez mellékelt czédulái, itt ott egy kis kémkedés is sokakat igazítottak útba.

Még 1854-ben egy Radnára intézett kirándulása alkalmával ott a helyszínén találkozott tordai gyógyszerész és kitűnő, még most is élő botanicusunk Wolff Gáborral, mely találkozás egy igen tanulságos és mindvégig rokonszenves viszony alapját vetette meg. A betföldiek között rövid levelezést

folytatott Bielz Ede Alberttel a kitűnő faunistával, ki esigák és bogarak gyűjtésére ösztönözte; Porcius Floriánnal Naszód vidéke még most is élő alkapitányával, ki 1856-tól Czetz haláláig váltig hű levelezője, majdnem minden évben kitartó és hű kísérője maradt Radnán és környékén, kivel ő bajait, kételyeit, vágyait híven közölte. Porcius a német nyelvben jártas levén sok tekintetben felvilágosítólag hatott Czetz Antalra s ez egymásközötti viszony mindvégig a kölcsönös becsülés és barátság bélyegét viseli homlokán.

Dr. Haynald Lajos, akkori erdélyi püspök, jelenleg kalocsai érsekkel 1861-ben ismerkedett meg, mely évben a püspök Radnán a bérnialást végezte, hajlamához híven a fűvészetet sem hagyta figyelmen kívül s Czetzcel kirándult az Ünökökre. A nagymiveltségű püspök rögtön megismerte Czetz kitűnő tehetségét, szívélyes, bár nem sűrű levelezésben mindég biztatólag és dicsérőleg nyilatkozott s küldeményeivel, melyek Czetz leghőbb ohajtásaival találkoztak, sok jó órát teremtett a gántsi fűvész kis hajlékában. Alljon itt az érseknek hozzám intézett leveléből néhány szó, mely Czetz jellemzését foglalja magában:

„Midőn én Radnán excurráltam vele, mintegy 60 esztendő, edzett egészségi, soványos, csontos férfinak találtam őt, ki lelkesedéssel szólt Gánts és radnai havasok flórájáról. Excursiónk két napig tartott s mind a két nap bámoltam emlékező tehetségét, mely a havas ritkaságainak lelhelyeit nagy biztonságossággal messziről jelezte és felmutatta.“

Rövidebb levelezést, mely éppen csak cserére vonatkozott folytatott Spreitzenhofer Györggyel Bécsben, Reckert Daniellel Szebenben.

Styria legkitűnőbb botanicussával Pittoni lovaggal 1857-ben kezdi meg a cserét és a levelezést mely viszony 1864-ig megszakadás nélkül folyt, s Czetz Herbariumát különösen amerikai és ausztriai növényekkel látta el, melyekhez még számos ázsiai és oroszországi faj csatlakozott. Pittoni lovag hű és pontos cserélő maradt mindvégig, s hogy mennyire becsülte Czetz küldeményeit onnan tetszik ki leginkább, hogy a levelezési nyelv különbségéből származó nehézségekkel szívesen megküzdött. Helyén látom itt megemlékezni a levelezések módjáról.

Mig Czetz Antalnak első ösztönzője Czetz Adeodat tehette, ő vitte a német levelezést; a későbbi időben Czetz Antal magára maradt s a németekkel magyarul levelezett. Pittoni lovag Czetz leveleit Gratzból Magyarországra küldte, s ott fordíttatta le, mi az akkori időben két három heti időt vett igénybe

Jellemző Pittoninak egy mondata, mellyel a le-

vezetés nehézségeiről szólva baját panaszolta. Azt mondta a többek között, hogy Gratzban akadnak ugyan magyarok is — többnyire a magas rendből — de ezek sokkal restebbek, semhogy bár egy levelet lefordítanának! Pittonit, ki es. k. asztalnok volt, Czetz Antal „méltóságolta“ s a csere becsületességét imígy magyarázta meg neki: „mert hát a magyar ember azt tartja, hogy a becsület többet ér a szalonnás káposztánál.“

Élte végszakában 1863-ban még egy levelezője akadt, a kit különösen becsült és megszeretett. Steffek József, József főherczeg nevű 37. gyalogezred alorvosa volt ez, ki Nagyváradon állomásozva szorgalmas művelője volt a fűvészetnek s a magyar nyelvet annyira elsajátította, hogy meglehetősen folyékonyasággal levelezett benne.

Szerfelett pontos és lelkiismeretes ember volt, a kiről Czetz Jankához intézett levelében azt mondja, hogy nem ismer kérést, melynek teljesítése hatalmában áll, s a melynek teljesítését Steffektől eltagadná. A mit Nagyvárad környéke ritkaságokban felmutathatott, az pontosan Gántsra ment, Gántsról ismét Radna, Gánts és Deés virágai özönlöttek visszonszolgálat fejében. Meghatározásokban, kételyek eloszlatásában ritkán működött két ember szebb egyetértésben mint Czetz Antal és Steffek Adolf alorvos.

A Bukovinába intézett rövid kiránduláson kívül még csak egyszer látogatott el Czetz Antal távolabbi vidékre s ez 1857-ben történt. Ez évben Máramarosba ment s megmászta a „Popp Iván“ csúcsot; a kiállott fáradság azonban úgy kifogyasztotta az erejéből, hogy a csúcson fekve maradt s csak csekély eredményre tett szert.

Evvel azután beérte élte végéig gántsi magányával és radnai paradicsomával, honnan vóltaképpen soha sem vágyott kifelé.

E kedvencz területeire szerfelett büszke volt, mint a máramarosi kirándulását követő levelei is bizonyítják, melyek szerint a meglátogatott vidékek flóráját túlszegénynek találta a radnaihoz képest.

1855 táján részint Bielz Ede Albert buzdítására, részint saját ösztönét követve az entomologia felé fordítá szemét. Wolff Gábor barátja, ki a fűvészet mellett a természeti tudományok e szakát is mívelte, tetemesen támogatá szintugy eszközökkel mint utmutatásokkal a bogarak rendszeres gyűjtése körül. Czetz Antal azonban beláthatta, hogy az új szakot csak a fűvészet rovására mívelhetné, s csakhamar felhagyott vele. Némely apróbb gyűjtéseit részint a mindent kolduló Schur, részint Bielz kezeibe juttatá.

A nagy mérvet öltött csere és levelezés mellett Czetz Antal ssorgalmasan folytatta az önképzést.

Részt készpénzért, részt növényekért megszerző magának az epochalis műveket, különösen pedig azokat, a melyekben erdélyi növények leírásai foglaltattak.

Koch és Reichenbach műveit megismerte s ezek szerint készíté el későbbben desideratumai jegyzékét, a melynél mindég arra ügyelt, hogy meglevő gyűjteményébe beilleszthető legyen s új meg új alakokkal ismertesse meg. Oly növényekért, a melyek birtokában levő fajok sörát kiegészíthették ígért, és adott a mennyit csak ígérhetett és adhatott.

Ily fajoknál a megszerzés eszközlése rendesen nagy áldozatába került és sok előlegesen küldött csomagja enyészett el hűtlen kezek között, a melyek az éppen csak gyűjtéssel foglalkozó botanicusoknál nem tartoznak a ritkaságok közé.

Az ily féle csalatkozások sok keserű órájába kerültek a jó Czetznek, s utóvégre tartózkodóvá és gyanakodóvá tették.

Lehetetlenség, hogy a gyűjtő botanicusoknak ide tartozó eljárását bővebben ismertesse, mert a míg ez ismertetés egyrészt kívül állana az életrajz keretén, addig másrészt oly fekélyt leplezné le a pseudotudományos világnak, a mely épp oly undorító mint tanuságnélküli.

Czetz Antal váltig és emberülküzdött e fekély ellen s legjobb védpaizsát lelkesedése és kivált rendíthetetlen becsületessége szolgáltatta. Hanem ő megbocsátott azoknak, a kik méltatlansággal, hálátlansággal viszonyozták jó akarát, áldozatait, s úgy hiszem, virágos hantja alatt helyesli, hogy biographusa nem szigorubb nálánál.

Ily küzdésbe került Herbariumának a kiegészítése s kétszeresen megbecsüljük kitarását, a midőn némely gazdag nemek fajsorozatán végig tekintünk s meggyőződünk, hogy e sorozatok egész zonákat illusztrálnak.

A különböző nemek között felemlitendő: Carex 116, Saxifraga 95, Hieracium 93, Ranunculus 83, Centaurea 64, Trifolium 61, Silene 53, Campanula 54, Euphorbia 50, Dianthus 49, Veronica 48, Potentilla 46, Viola 47, Allium 42, Gentiana 42, Juncus 42, Astragalus 37, Senecio 35, Festuca 34, Achillea, Galium 32, Crocus, Draba, Orchis 24, Artemisia 29, Arabis 26, Pedicularis 32, Cytisus 22, Bromus 20, Avena, Asperula, Alyssum, Iris 19, Arenaria 18, Sessleria 14 fajjal. Egyes fajsorok megszire terjednek mint pld: Astragalus, mely Siciliai alakokon kezdve, közép Európán át egészen Songarába kalauzolja a botanicust.

A gyűjtőkkel való sokszoros érintkezése nem maradt befolyás nélkül irányára: élte fogytáig csak a fajok körében mozgott. Főtörékvése az maradt, hogy kedvencz helyein minél több fajt találjon, a csere által pedig minél több növény fajt megismerjen,

A tudomány voltaképpen feladata, akár philosophiai vagy a gyakorlati életre czélozó része idegen maradt tőle.

Az alakok láncolata, a faj genesisébe való mélyebb behatolás, a növényzet viszonya a talajhoz, égaljhoz, a phytogeographia, a növény szerepe a természetben, kapcsolatai a szerves és szervetlen világ többi jelenségeivel, boncz és élettana, a phaenologia stb. stb. tekintet nélkül maradtak Czetz Antalnál már azért is, mert csekély tudományos alapja elszigeteltsége, eléhaladott kora nem engedék meg, hogy a constatóló irányon kívül még mást is miveljen. Hajlott koránál fogva nem rendelkezett arról a rugalmasságról, a mely szükséges lett volna, hogy számos teendő között az irodalom terén is fellépessen. Ez azonban semmit sem von le érdeméből, mert példásan rendezett, jegyzetekben dús hagyatékával megadta az anyagot, melyet egy szakavatott toll rögtön értékesíthet. Phytogeographiai része, a mennyiben Erdélyre vonatkozik, rögtön kiadható.

Ő beérte avval, hogy azt a növényt, a melyet valamely Auctor leirt, fűvészeti paradicsomában is megtalálhatta s öröme kétszeres volt, ha olyan fajt fedezhetett fel, a mely csak más területekről volt ismeretes a tudomány előtt.*)

Nagy azoknak a fajoknak a száma, a melyekkel constatóló eljárása mellett Erdély flóráját gazdagította.

Baumgarten flórájában előforduló, a radnai területre vonatkozó helynevek hibáit kijavítá s többek között reájött a Baumgarten említette „Dsemanie“ hegy meghatározására a melyet a későbbi botanicusok hiába kerestek. Az az iker csúcs az, mely az Ünökőről a Stol és Galacz felé látszik s oláh nyelven a „dsemenu“ „geminus“ (iker) nevet viseli.

Némely általa felfedezett fajok valóságos feltűnést okoztak a tudományos világban; így pld: a Saussurea serrata, melyet Ledebour eredetileg Oroszországból ismertetett, s melynek előjövetele Chinából volt jelezve, valóságos forrongást idézett elő Bécs botanikai köreibben, a midőn Czetz a növény első, hiteles példányait Radnáról béküldé.

*) Felvitte a leírások megértéséig, öszv-ha onlitások által pedig annyira élesíté ítélő tehetségét, hogy Herbariuma tanúsága szerint, akárhányszó első rangú fűvészre is helyesen reácorrigált.

De az is igaz, hogy számos lelete, melyért ő fáradott, s a melyet készséggel átengedett a tudományban való felhasználásra, tőle eltulajdonított, mert az illető írók egyszerűen elhallgatták nevét s a saját nevök számára hódították meg a dicsfényt, mely a tudománynak nem ártott ugyan, de az igazság s a beesület szempontjából ítélve egy hajszálnyival sem volt jobb a mesebeli szajkó eljárásánál.

Bátran kimondhatom, hogy Radna, Gánt és Deés florájára vonatkozó őszves anyag úgy a mint az még jelenleg is a tudományban szerepel, kisebb részben közbenjáról, a legnagyobb részben közvetlenül Czetz Antal fáradozása érdeme, tiszteletre méltó eredménye.

Ilyszerű működésben találta az erdélyi muzeum keletkezésének első hire s e hírrel nagy lelkesedés vonult be a gántsi lakba.

Czetz Antal nyomban elhatározta, hogy ezt az intézetet, a melyhez a legszebb reményeket kötö, lehetőleg pártolni és gyámolítani fogja, sőt kétségtelen az is, hogy a keletkezés első perczétől fogva örökösül tekinté az ifjú intézetet. Dr. Hajnald Lajos érzsekhez, Janka Victorhoz, Brassai Sámuelhez intézett leveleiből a lelkesedés legtisztább hangján szól valahányszor csak megemlékezik a muzeumról.

Jankának visszaküldi az olvashatatlan czédulákat avval a kérdéssel: mit mondana a muzeum erről az olvashatatlan írásról?

Rögtön hozzálát egy külön gyűjtemény kisorolásához, a melyet a muzeum rendelkezésére bocsátva egyszersmind leköteli magát a gyűjtemény szaporítására.

Ő, a ki szerény Xeniaival elvonultan társalkodott, felhevül a legtisztább hazafiság s a tudomány iránti tisztelet nemes tüztől s ez szépen jellemzi lelke nemességét.

Leveleiben az elbizakodottságnak, a dicsvágynak egyetlen egy szavával sem találkozunk, mindég tiszteletteljes de határozott hangon beszélt s csak azt védi és bizonyítja, a miről saját szemével, legjobb utánjárásával meggyőződött.

A méltányosságra sokat tartott. A miről rendelkezett azt bőségesen osztogatta, de megvárta egyszersmind, hogy mások is így tegyenek: jól vetett, de sokszor rosszul aratott s a háládatlanság, a méltányosság hiánya sokszor keserű panaszokra fakasztá.

Működése gyakorlati oldala sok tekintetben érdekes.

Eleintén a kora tavaszt Gánt és Deés vidékének szentelgette, havasait pedig csak később a radnai fürdőidény beálltával kereste fel. Az ötvenes

évek vége felé Janka Victor figyelmezteté arra, hogy kora tavaszkor, midőn a havas teteje még a hó leple alatt nyugszik, a sziklák repedéseiben, verőfényes helyein sok érdekes virág nyílik s ezentúl Czetz Antal jókor el hagyja téli magányát, hogy a hideg tavaszi szelekkel, esővel, hóval megküzdve őszvegyűjtse a havas első virágait.

A csekély őszveg (saját állítása szerint 120 pengő forint,) a melyet évenként kirándulásaira fordíthatott, nem engedte meg a kényelmes felszerelést s Czetz Antal hű társával Porcius Floriánnal a hosszszas kirándulások alkalmával szabad ég alatt tölté éjszakáit, bátran dacolt a fergeteggel, hideggel, hőséggel, szomjúsággal és éhséggel és nem egyszer védte magát a juhászok megtámadása ellen.

A nagy kereslet, a mely némely fajoknál mutatkozott s az a körülmény, hogy a havasra kitett juhok gyakran lekoppaszták a növényzetet s eredménytelenné tevék a kirándulást, lassan arra indíták hogy gántsi kertjében tenyésztési kísérleteket tegyen még pedig jó sikerrel.

A *Saussurea serrata culta*, mely a gántsi kertben meghonosodott, élénk csere tárgya lett; ugy szintén *Pedicularis asplenifolia*, *foliosa* s több más fajok, a számosan termesztett külföldieket nem is említve. E tenyésztési sikerekkel tetemesen befolyt a tudomány előmozdítására. A magzás idejét meglesve ugy Janka mint Schott és Kotschy műveihez Czetz Antal szolgáltatá az anyagot, a mely a *Heracleum* és *Carex* fajok tisztázását, kritikai megalapítását lehetségessé tette. Az Arumoknál ugyan ezt tevé a friss gyökerek megszerzése és béküldése által. Levelezéseiből e tény tisztán kivehető s elég sajnos, hogy biographusa az első, a ki ezt az érdemét felemlíti.

A hatvanas évek bajokkal köszöntöttek bé. Az megöregedett Czetz Antal koronként betegeskedni kezdett, a mi azonban nem tartá vissza Radna meglátogatásától. Kirándulásait rövidre szabta s olykor betanított paraszt fiukat küldött fel a havasra, kik utasítása szerint gyűjték a virágot, míg a mester lenn a völgyben szárított, csomagolt és determinált.

1865 áprilisében, közel hatvannégy éves korában egy erős hülés következtében rohamos tüdőlobba esett s mint a Priesznitzféle gyógymód tisztelője eleintén ehez folyamodott, a baj azonban oly komoly fordulatot vett, hogy rokonai orvosi segélyért folyamodva, Belső-Szolnok főorvosát, doctor Szőcsöt hívták meg a beteg ágyához.

Czetz Antal a bélépő orvost derült kedéllyel, a következő szavakkal fogadá: ugyan jó, hogy eljött, legalább végrendeletem megírását van, hogy kire biz-

zam. Ez csakugyan meg is történt. Csekély pénzt gondozójának Czetz Károlynak, kis birtokát a deési római kath. iskolának, gyűjteményeit s könyveinek azt a részét, a mely bévált, az erdélyi muzeumnak, könyvtárának többi részét unokaöccse, szamosujvári tanár Czetz Gergelynek hagyományozá. Ezenkívül kiköté, hogy a gyűjtemény többszörös példányaiból a szamosujvári gymnasium számára Herbarium állíttassék, mely kikötésnek Brassai Sámuel buzgósága már meg is felelt.

A végrendelet megírása után alig egy pár órával, április hó 24-kén a legnagyobb lelki nyugalommal meghalt.

Ennyi az a mit Czetz Antal hátrahagyott irataiból, továbbá azokból a szíves közlésekből kivethettem, a melyeket különösen kalocsai érsek dr. Haynald Lajos ő excellentiájának, Wolff Gábor tordai gyógyszerész, Czetz Gergely szamosujvári tanár és Czetz Adeodat uraknak köszönhetek.

Ez volt élete, működése annak az embernek, a ki oly korban, a melyben mások megállapodnak, sőt némelyek hanyatlásnak indulnak, élete negyvenedik évében, egyszeri utmutatásra, lelkesedéssel hozzálát egy tudományos szak míveléséhez; a ki önmegtartóssággal lemond a családi élet örömeiről s meleg keble egész szeretetét a választott szakra fordítja, a ki nem retten vissza az önkéntes nehézségeitől, bátran fontolva halad, megküzd minden akadálylyal, minden nehézséggel, kivívja magának a legjobbak tiszteletét s a midőn örök nyugalomra hajtja fejét, csak a hasznosnak, jónak és nemesnek nyomát hagyja maga után. Egyszerű de kötelességéhez hű bajnoka volt ő egy nemzete körében elhanyagolt szaknak, hasonlított azokhoz a bátrakhoz, a kik erős karral, önfeláldozással utat nyitnak az őserdők rengetegébe s meghódítják a vadont a nyomdokaikon telepedő és terjeszkedő mű-

velődés számára. Kalauza lesz ő mindenkinek, a ki a keleti Kárpátok flóráját felkeresi.

Gyűjteményét akár általános tekintetben mint Herbariumot, akár különlegesen mint az egyes vidékek flórája kútforrását tekintjük, mindenképpen classicusnak kell hogy nevezzük s a hozzátartozó lajstromok bece megmarad még akkor is, a mikor maga a gyűjtemény áldozatul esik az idő romboló hatalmának.

Hátrahagyott lajstromai szerint Deés, Gánt és Radna területéről 1850-től haláláig 1529 fajt gyűjtött, száritott és meghatározott, melyek közül némelyek, mint a *Senecillis carpatica*,¹ *Saussurea serrata*, *Polyschemone nivalis* s több mások, ezer meg ezer példányban vándoroltak Európa herbariumaiba. Herbariuma az utolsó izig pontosan rendezve és minden példánya kritikai szabatsósággal meghatározva 5538 fajt mutat Europa s a világ többi részeiből. Azt hiszem éppen úgy a kegyelet mint az igazság parancsolta dolgot mivel az erdélyi muzeum, ha kiadja lajstromát azoknak a fajoknak, a melyeket Czetz Antal, floristicus tevékenysége tereiről megismertetett. E lajstrom kiadása a szakavatottakat útba igazítja a mások által eltulajdonított lelhelyek iránt s késő bár de illő és méltányos dija lesz Czetz Antal buzgóságának, önzetlenségének.

Az erdélyi muzeum egyet elfogadta az örökséget, az igazság megörzése tehát legalább is kegyelet parancsolta szent kötelessége.

És most búcsút veszek attól a ki szövétneket gyűjtött az Erdély északkeleti flórája tömkelegében, a ki e szövétneket legilletékesb helyére, az erdélyi muzeumra tűzte abban a pillanatban, a melyben az élet Geniusa az övét örökre eloltá.

Neve fenmarad, emléke áldott lesz miközöttünk!